

LÆKNABLAÐIÐ hefur komið út síðan 1915 og í þessum 100. árgangi blaðsins eru greinar sem ritstjórnin hefur kallað eftir af því tilefni. Höfundar greinanna skrifa um ýmis málefni sem snerta lækna, félagsleg, söguleg og fræðileg.

Sveinstindar tveir – gengið í fótspor Sveins Pálssonar

Engilbert Sigurðsson, Tómas Guðbjartsson

tomasgud@landspitali.is

Engilbert er ritstjóri og ábyrgðarmaður *Læknablaðsins*, Tómas er í ritstjórn blaðsins.

Sveinn Pálsson læknir og náttúrufræðingur var fæddur 25. apríl 1762 á Steinsstöðum í Skagafirði. Sveinn var ekki aðeins merkur læknir heldur var hann einnig einn merkasti náttúrufræðingur Íslendinga fyrr og síðar. Ólafur Þ. Jónsson svæfingarlæknir gerði lífshlaupi Sveins góð skil í grein í *Læknablaðinu* 2012 þegar 250 ár voru liðin frá fæðingu hans.¹ Okkur þykir þó rétt að rifja upp að þegar Sveinn stundaði framhaldsnám í Kaupmannahöfn á seinni hluta 18. aldar voru aðeins 5 lækna starfandi á Íslandi.² Á þessum tíma þótti læknisfræði afar ótryggt nám til framfærslu, enda ekki á vísan að róa með atvinnu á Íslandi að námi loknu. Sveinn lagði því stund á náttúrufræði samhliða læknisfræðinni og varð fyrsti Íslendingurinn sem útskrifaðist með próf í náttúrufræði í Danmörku árið 1791. Sama ár hlaut hann styrk til náttúrufræðirannsóknar á Íslandi. Á næstu fjórum árum fór Sveinn í marga krefjandi rannsóknarleiðangra sem hann rakti í hinna stórmerku ferðabók sinni sem við hann er kennd.³ Ferðabók Sveins þykir eitt

Mynd 2. Greinarhöfundar með Sveinstind við Langasjó í baksýn. Myndin er tekin fyrir rúmum áratug þegar fjallgöngufatnaður var frábrugðinn því sem tíðkast í dag. Mynd: Hákon Guðbjartsson.

Mynd 1. Sveinstindur við Langasjó (blár punktur) og í Örfæfjökli (rauður punktur).

merkilegasta rit um náttúrufræði sem komið hefur út um íslenska náttúru og var tímamótarit þegar hún kom út á dönsku, í fyrstu sem ritgerð en í bókarformi árið 1880. Ferðabókin kom þó ekki út á íslensku fyrr en árið 1945.

En Sveinn var ekki síður fær læknir og mikið var leitað til hans eftir að hann tók við stöðu fjórðungslæknis í Sunnlendingafjórðungi árið 1799.⁴ Hann bjó lengst af í Suður-Vík í Mýrdal og sinnti þaðan læknisvitjunum. Heimildir greina frá því að hann hafi farið í vitjanir allt frá Eyrarbakka til Djúpavogs, og þurfti því oft að fara yfir beljandi jökulfljót.⁴ En læknislaunin voru léleg og dugðu ekki til framfærslu stórrar fjölskyldu. Þurfti hann því samhliða læknisstörfum að stunda búskap og róa til fiskjar. Sveinn Pálsson var ekki aðeins farsæll læknir, bóndi og sjómaður, heldur var hann einnig einstaklega afkastamikill náttúrufræðingur og raunar frumkvöðull á því sviði hér á landi.

Hann gekk fyrstur manna, eftir því sem best er vitað, á tvo af tilkomumestu útsýnistindum landsins, Sveinstindur við Langasjó (1090 m) og Sveinstindur í Örfæfjökli (2044 m) (mynd 1), og eru þeir báðir við hann kenndir.

Við ætlum að heiðra minningu Sveins með því að greina frá gönguferðum á báða þessa tinda. Höfundar hafa gengið nokkrum sinnum á Sveinstindur við Langasjó og gert tvær atlögur að nafna hans í Örfæfjökli sem er krefjandi ganga. Markmið okkar með þessum skrifum er að hvetja sem flesta til að ganga á þessa tinda sér til heilsuþótar og ánægju. Sjón er alltaf sögu ríkari.

Sveinstindur við Langasjó

Sveinn Pálsson er talinn hafa gengið fyrstur á þennan svipmikla tind, en það er Þorvaldur Thoroddsen náttúrufræðingur sem á heiðurinn af að gefa honum nafnið þegar hann rannsakaði þetta svæði í lok 19. aldar.⁵ Einstakt útsýni er af fjallinu þótt hæð tindsins sé aðeins 1090 m yfir sjávarmáli. Ekið er sem leið liggur eftir

Mynd 3. Útsýni af toppi Sveinstinds til norðurs yfir Langasjó. Fögrufjöll til hægri og Vatnajökull í baksýn. Mynd: Óðinn Árnason.

Fjallabaksleið nyrðri þar til komið er að merktum slóða til norðausturs. Slóðinn er merktur Langasjó og Sveinstindi og liggur sunnan Grænafjallgarðs, rétt norðan Eldgjár. Hann er fær jepplingum frá júlí og fram í september og aðeins tekur um hálf tíma að aka að rótum fjallsins. Stikuð gönguleið liggur á toppinn frá merktu bílastæði. Flestir ná toppnum á skemmri tíma en klukkustund (mynd 2).

Af toppnum sést á góðum degi yfir Langasjó, Fögrufjöll, upp-tök Skaftár, Skaftárafrétt, Lakagíga, vesturhluta Vatnajökuls og hrjóstrugt miðhálandið með ótal tindum, vötnum, ám og söndum. Gönguleiðin hentar göngufólki á öllum aldri, jafnt öldruðum sem fjölskyldum með börn.⁵ Útsýnið yfir fagurbláan Langasjó er einkar fallett á uppgöngunni og fá fjöll hér á landi trompa það útsýni sem við blasir af tindinum á góðviðrisdegi (mynd 3).

Sveinstindur í Örfæfajökli

Það eru ekki margir sem vita að tindurinn er sá næsthæsti á Íslandi, 2044 metrar yfir sjávarmáli. Hann myndar hluta af austurbrún öskjunnar í Örfæfajökuli og sést toppurinn ágætlega frá þjóðveginum þegar ekið er í vesturátt frá Breiðamerkurlóni (mynd 4).

Mynd 4. Örfæfajökull séður úr austri. Sveinstind (2044 m) ber hæstan við himin og vinstra megin við hann er Sveinsgnipa (1925 m). Skriðjökullinn fyrir miðri mynd er Hrutárjökull og til hægri er Fjallsjökull. Mynd: Ólafur Már Björnsson.

Reyndar er þekkt að menn telji Sveinstind vera Hvannadalshnjúk frá þessu sjónarhorni (mynd 5), en þótt Hvannadalshnjúkur sé 66 metrum hærri sést hann ekki úr austri frá þjóðveginum, þar sem hann stendur við norðvesturbrún öskjunnar (mynd 6).

Fáir hafa lagt leið sína á Sveinstind í Örfæfajökli, ólíkt nágrenna hans, Hvannadalshnjúk, sem trónar fjórum kílómetrum vestar og

Mynd 5. Horft yfir hluta gönguleiðarinnar á leiðinni til baka. Þessi brekka er án efa ein lengsta skíðabrekka landsins. Mynd: Tómas Guðbjartsson.

Mynd 6. Loftmynd af Öraefajökli sem sýnir vel afstöðu Hvannadalshnjúks á norð-vesturbrún öskjunnar og Sveinstinds norðaustan megin (til hægri). Einnig sjást vel svokallaðir Hnappar í suðurhluta Öraefajökuls. Í baksýn má greina Esjuffjöll og Mávabyggðir. Mynd: Oddur Sigurðsson.

Mynd 7. Línurnar sýna nokkrar leiðir á Hnjúkinn: Kvískerjaleið (rauð) og Hrutárjökulsleið (blá), Hnappaleið (græn) og Sandfellsleið (svört). Teikning: Guðbjartur Kristófersson.

Þúsundir Íslendinga hafa sigrað. Flestir hafa gengið á Sveinstind út frá hefðbundnum gönguleiðum á Hvannadalshnjúk, þá oftast frá hinni fjölförnu Sandfellsleið eða Hnappaleið upp frá Fagurhólsmýri. Aðrar leiðir eru enn fáfarnari, eins og Hrutárjökulsleið, og leiðin sem Sveinn Pálsson lýsti fyrstur árið 1794 og er nú kölluð Kvískerjaleið (mynd 7). Kvísker er frægt býli við austanverðan Öraefajökul og er meðal annars þekkt fyrir þá staðreynd að þar er mest meðalúrkoma í byggð á Íslandi. Þaðan lagði Sveinn upp í sögufræga göngu sína þann 11. ágúst 1794. Hann varð um leið fyrstur manna til að ganga á Öraefajökul.

Mynd 8. Gengið upp Hrutárjökul í maí 2012 á leið á Sveinstind en sjá má tindinn efst til hægri á myndinni umvafinn skýjum. Sveinstindur var ekki sigraður að þessu sinni vegna erfiðra aðstæðna. Mynd: Ólafur Már Björnsson.

Mynd 9. Sveinstindur fyrir miðju (2044 m), Sveinsgnípa til vinstri (virdist hærri á myndinni en er 1925 m) og krosssprunginn Hrutárjökull til hægri. Mynd: Ólafur Már Björnsson.

Mynd 10. Hvannadalshnjúkur séður frá Sveinstindi. Ef vel er að gáð má sjá göngumenn mjakast upp brekkur Hvannadalshnjúks vinstra megin á myndinni, líkt og maurar á maurapúfu. Úr þessari átt er Hnjúkurinn afar svipmikill ásýndar. Mynd: Engilbert Sigurðsson.

Félag Íslenskra fjallalækna (FÍFL) hefur í allmörg ár skipulagt vorferðir á ýmsa tinda í Vatnajökli, meðal annars Hvannadalshnjúk, Hrutíjallstindana fjóra (1875 m), Þverártindsegg (1554 m) og Miðfellstind (1420 m). Það hafði lengi verið á stefnuskránni að komast á Sveinstind. Fyrsta atlagan var gerð vorið 2012, en þá voru 250 ár liðin frá fæðingu Sveins. Ákveðið var að fara Hrutárjökulsleið (mynd 7), en Íslenskir fjallaleiðsögumenn höfðu nokkrum árum áður farið með hóp á tindinn þessa leið. Gengið var á mannbroddum yfir sporð Hrutárjökuls, tignarlegs skriðjökuls sem fellur niður austanverðan Öræfajökul. Þaðan var gengið yfir Ærfjall að stórum klettadranga, Drangakletti. Síðan var haldið eftir austurhluta Hrutárjökuls og stefnan sett á brattan og þverhniptan hrygg upp að rótum Sveinstinds. Þessi leið er ægífögur en talsvert um stórar jökulsprungur sem krækja þurfti fyrir (mynd 8).

Þrátt fyrir frábært útsýni urðum við frá að hverfa í 1650 metra hæð eftir að snjóflóð féll af hryggnum sem leið okkar átti að liggja eftir (www.fifl.is). Mikil sólbráð var á leiðinni upp Hrutárjökul og snarpur vindur í fangið. Færið var því þungt og gangan gekk nærri þreki göngumanna. Þrátt fyrir 17 klukkustunda streð varð þessi magnaða gönguferð þó aðeins til að auka áhuga okkar á að komast á topp Sveinstinds.

Næsta vor var hafinn undirbúningur að nýrri göngu á tindinn. Í þetta sinn fannst okkur freistandi að feta í fótspor Sveins sjálfs og kanna hina fáförnu Kvískerjaleið. Leið þessi er talin vera illfær en Flosi Björnsson bóndi á Kvískerjum gekk hana þó með systkinum sínum, Ara og Guðrúnu, árið 1936.⁶ En einhverra hluta vegna féll Kvískerjaleið í gleymsku. Það var ekki fyrir en í júní 2004 sem þrír göngugarpar, með Egil Einarsson efnaverkfræðing í fararbroddi, „enduruppgötvuðu“ leið Sveins Pálssonar frá Kvískerjum. Lýstu

þeir leiðinni í ágætri grein í *Morgunblaðinu* sem birtist í apríl 2013.⁷ Með GPS-punkta þeirra í farteskinu töldum við áætlun okkar raunhæfa.

Lagt var af stað frá Kvískerjum um klukkan fjögur að nóttu 18. maí 2013. Í hópnum voru 10 félagar úr FÍFL, 10 meðlimir úr hinu öflugra göngufélagi Mammút-systrum, auk leiðangursstjórnanna Guðmundar „Stóra“ Jónssonar, og féлага hans, Óðins og Arnars.

Fyrst var haldið upp allbratta heiði þangað til komið var að brekkum með mikilli sólbráð. Þar var snjórinn stundum hnédjúpur og sums staðar í klof. Við gættum þess að halda okkur efst á hryggjum og forðast gil og dali sem liggja beggja vegna við gönguleiðina. Í tæplega 1000 m hæð braust sólin fram. Það hélst brakandi blíða með sólskini það sem eftir lifði ferðar. Varð því að fækka fötum og bera á sig sólarvörn. Á þessum tímupunkti rifjaðist upp fyrir okkur lýsing Sveins Pálssonar á aðstæðum og fylgdarmönnum sínum. Annan þeirra taldi hann ranglega þjást af háfjallaveiki en slík einkenni koma ekki fram fyrr en í minnst 2500 m hæð.⁸

Leið okkar lá svo eftir heiðinni að jökulrönd undir tignarlegu fjalli, Rótarfjallshnúk eystri. Þaðan var haldið upp hrygg með mikilfenglegt útsýni á báðar hendur: Kvíárjökul sunnan og vestan leiðar og Hrutárjökul austan og norðan til (mynd 9). Einnig sást í Hnappana, Esjufjöll, Mávabyggðir, Snæfell syðra og Þverártindsegg.

Þarna töldum við líklegt að Sveinn Pálsson hefði fengið innblástur að kenningum sínum um eðli skriðjökla, en hann var einn sá fyrsti í heiminum sem áttaði sig á rennsli þeirra.

Í samanburði við leiðangur okkar ári áður upp Hrutárjökul reyndist Kvískerjaleiðin afar örugg á þessum sólríka vordegi.

Mynd 11. Hryggurinn sem gengið var eftir úr suðri upp á Sveinstind. Sjá má gönguleiðina hægra megin á hryggnum. Þverhnípi er til hægri niður á Hrutárjökul, nokkur hundruð metrum neðar. Mynd: Engilbert Sigurðsson.

Hinn 11. ágústmánaðar vorum við á fótum löngu fyrir sólarupprás í því skyni að ganga á hið mikla fjall Öræfajökul, sem Eggert Ólafsson telur jafnvel hæsta fjall landsins. Veður var alveg kyrrt og ekki ský á lofti. Ég festi miða á tjaldið með tilkynningu um ferðalag okkar, ef við skyldum verða til á jöklinum, og hélt síðan af stað við þriðja mann frá eyðibýlinu Kvískerjum kl. 5¼ að morgni, útbúinn með loftvog, hitamæli, lítinn áttavita, oddhamar, jöklabroddstaf og 8 faðma langan vað. Leið okkar lá fyrst upp eftir allbröttum undirhlíðum. Loks komum við að jökulbrúninni, er kl. var 8¾, og hvíldum okkur þar á dálitlum hól.

Við héldum áfram upp eftir suðausturhalla jökulsins, þar sem brattinn var minnstur, fórum fram hjá nokkrum svörtum þursabergsklettum, sem stóðu upp úr ísnum, og yfir fjöldamargar sprungur, sem sást ekki til botns í. Loftið tók nú, eins og vant er á slíkum stöðum, að verða of þunnt og andardrátturinn alltof léttur. Annar félagi minna varð svo kvíðafullur og syfjaður, að við urðum loks að skilja hann eftir, og féll hann jafnskjótt í svefn og hann fleygði sér niður í snjóinn. Hinn fylgdarmaðurinn, sem að upplagi átti vanda fyrir hjartverk og þunglyndi og auk þess var fullur af kenjum, varð því léttari í lund og kátari, því hærra sem við komum, og fann ekki til neinna óþæginda né þreytu vegna loftsins.³

Við rákumst varla á neinar jökulsprungur þar til komið var upp fyrir Sveinsgnípu, en hún er nokkur hundruð metrum sunnan við Sveinstind í ríflega 1900 metra hæð. Engin þeirra reyndist þó erfið yfirferðar.

Þegar komið var að rótum Sveinstinds blasti við toppur Hvannadalshnjúks hinum megin öskjunnar, en sjálf askjan var hulin skýjum. Frá þessu sjónarhorni er Hnjúkurinn mun tilkomumeiri en að sunnanverðu og mátti með kíkigrilla í tugi göngumanna í halarófu á leið á tindinni (mynd 10). Þetta var ógleymanleg sjón.

Ég veitti einkum athygli falljöklinum, sem skriðið hefur niður rétt austan við Kvísker. Yfirborð hans virtist alsett bogadregnum línunum . . . alveg eins og falljökull þessi hefði runnið fram hálfbráðinn eða sem þykkt seigfljótandi efni. Skyldi þetta ekki vera nokkur sömmun þess, að ísinn sé í eðli sínu – án þess að bráðna – fljótandi að nokkru leyti, líkt og ýmsar tegundir af harpíxi ...³

Þar sem aðstæður voru eins og best verður á kosið ákváðum við að ganga erfiðari leið á tindinn eftir bröttum og mjóum hrygg að sunnanverðu, en leiðin að norðanverðu er auðfarnari og oftar farin (mynd 11). Notast var við snjóakkeri til tryggingar og voru göngumenn kirfilega festir í línu. Gætt var ítrustu varúðar, enda blasti Hrutárjökull við næstum kílómetra neðar á hægri hönd. Allir komust á tindinn og hópurinn gaf sér góðan tíma til að njóta útsýnisins og taka myndir (mynd 12).

Gangan niður var ekki síður eftirminnileg en uppgangan. Sól skein í heiði og útsýnið var afar tilkomumikið.

Greinarhöfundar drógust nokkuð aftur úr öðrum göngumönnum á niðurleið. Ástæðan var sú að Sveinn hafði í ferðabók sinni lýst steini einum miklum og setti á hann fangamark sitt, P, og skildi eftir koparpening við vörðuna. Þetta gerði hann til að auðvelda öðrum að finna uppgönguleiðina.

Hver einasti steinn sem kom til greina var skoðaður í bak og fyrir (mynd 13). Allt kom þó fyrir ekki. Steinninn fannst ekki

Á hólnum nýnefnda byggðum við vörðu úr grjóti og lögðum ofan á hana dansk-an eirpening, svo að þeir, er kynnu að vilja feta í spor okkar, geti fundið staðinn, þar sem við gengum á jökulinn og vafalaust er hinn allra greiðfærasti, sem til er, meðan jökullinn breytir sér ekki. Loftvogin sýndi nú 25' 9¼ og hitinn var 18° C. Við komum heim í tjald okkar á Kvískerjum kl. 4 ½ síðdegis.³

Mynd 12. Hópurinn á toppi Sveinstinds. Í fremstu röðinni eru Arnar Jónsson leiðsögumaður, Guðmundur Jónsson leiðsögumaður og Arnar Jónsson.

Í miðjuröð eru fjórar Mammút-systur: Halldóra Blöndal, Signe Viðarsdóttir, Emelía Blöndal og Guðrún Kolbrún Otterstedt.

Aftast standa Óðinn Árnason leiðsögumaður, Heiðar Ingi Ágústsson, Kristín Jóna Hilmarsdóttir, Haukur Hjaltason, Þóra Steingrimsdóttir, Engilbert Sigurðsson, Ólafur Adolfsson, Tómas Guðbjartsson og Ólafur Már Björnsson.

Mynd: Ólafur Már Björnsson.

Mynd 13. Annar greinarhöfunda í leit að steini Sveins Pálssonar, sem ekki fannst að þessu sinni, þrátt fyrir mikla leit. Mynd: Engilbert Sigurðsson.

enda líklega hulinn snjó á þessum árstíma. Sveinn hafði hins vegar verið á ferðinni síðsumars, eða um miðjan ágúst. Má raunar teljast ótrúlegt að leiðin hafi verið fær á þeim tíma árs vegna jökul-sprungna, en veðurfar var þó kaldara þá en nú tíðkast.

Eftir næstum 16 tíma göngu var haldið að bænum Gerði í Suðursveit. Þar var slegið upp veislu og gómsætt fjallalambið hvarf fljótt ofan í svanga göngumenn. Undir borðum var máltíðin krydduð með skemmtisögum úr göngu dagsins en jafnframt lesnir skemmtilegustu kaflarnir úr Ferðabók Sveins. Mikið var hlegið enda allir „hátt uppi“ og endurnærðir eftir ógleymanlega gönguferð.

Þakkir fá Hákon Guðbjartsson, Oddur Sigurðsson, Óðinn Árnason og Ólafur Már Björnsson fyrir lán á myndum og Guðbjartur Kristófersson fyrir veitta aðstoð.

Heimildir

1. Jónsson ÓP. 250 ára afmæli. Sveinn Pálsson læknir og náttúrufræðingur. Læknablaðið 98; 2012: 98-9.
2. Ísberg JÓ. Líf og lækningar. Íslensk heilbrigðissaga. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2005.
3. Pálsson S. Ferðabók Sveins Pálssonar. Dagbækur og ritgerðir 1791-1797. Bókaútgáfan Örn og Örlygur, Reykjavík 1983.
4. Pálsson S. Æfisaga Sveins læknis Pálssonar eftir sjálfan hann. Ársrit hins íslenska fræðafjelags, Kaupmannahöfn 1929; 10: 34.
5. gonguleidir.is/gonguleidir/sveinstindur/ – apríl 2014.
6. Guðmundsson S. Hver gekk fyrstur á Hvannadalshnjúk? Lesbók Morgunblaðsins; 26. nóvember 1994.
7. Hallgrímsson S. Ferðalög og flakk. Í spor Sveins landlæknis. Morgunblaðið 28. maí 2013.
8. Guðbjartsson T, Guðmundsson G. Háfjallaveiki – yfirlitsgrein. Læknablaðið 2009; 95: 441-7.